

СТАНОВИЩЕ

от доц. дфн. Вася Велинова

за дисертационния труд на доц. д-р Димо Чешмеджиев на тема:

„КУЛТОВЕТЕ КЪМ БЪЛГАРСКИТЕ СВЕТЦИ ПРЕЗ IX – XII ВЕК“

да присъждане на научната степен „Доктор на науките“

Темата за съществуването на култове към български светци през Средновековието не се разглежда за първи път в нашата медиевистика. Тя предполага комплексен анализ на разнородни изворови данни, доколкото самото понятие „култ“ е многоаспектно и се проявява в различни форми, свързано с различни по тип изворови материали. Затова и дисертационният труд на доц. Димо Чешмеджиев е посветен на издирването и систематизирането на голямо количество разнороден изворов материал, с чиято помощ да се обособят зараждането, формите и разпространението на култовете към български светци с отправна точка времето непосредствено след приемането на християнството в българското царство до края на византийското владичество. За автора това не е нова тема. Някои хипотези вече са намерили място в научните му публикации, докато редица други постановки се предлагат за първи път. Пред нас е едно изследване, което обединява конкретния, аналитично поднесен първичен материал и неговото теоретично осмисляне с цел извеждането на някои закономерности в процесите на ранното развитие на отделните култове и осмислянето им в светлината на новите открития в областта на археологията, лингвотекстологията, история на изкуството и културната антропология. Така доц. Чешмеджиев ни поднася за първи път един пълен репертоар на светителските персонажи в България от края на IX до XII в., което е несъмнен принос към агиологията и културната ни история.

Дисертационният труд се състои от увод, четири глави, шест приложения, заключение и библиография.

В уводната част се определя обектът на изследването, представя се използваната методология и се уточняват някои важни работни понятия. На първо място – кои са „българските светци“ и защо се избира именно този хронологически отрязък в изследването. По първия пункт доц. Чешмеджиев изрично подчертава, че българските светци не са обособени по етнически признак, доколкото се разглеждат култовете и към гръцки светци, а по-скоро контекстово: според формулировката на автора български са светците с локални култове, които се развиват в българска (християнска) културна среда или се култивират на територията на български църковни институции (с.4). Хронологическите граници в изследването са избрани поради факта, че според дисертанта XII в. е своеобразна граница, след която голяма част от разгледаните култове не съществуват, а тези, които са актуални и в следващите столетия, се модифицират – териториално и формално. Ако определянето на светците като български според културния и институционален контекст на развитието на култовете им би могло да се приеме като убедително, то хронологическите граници в изследването се нуждаят от по-задълбочена мотивировка и коментар от страна на автора – за християнски култове, практикувани в българска среда и от български църковни институции можем да говорим едва от последните десетилетия, най-рано от последната третина на IX в. Що се отнася до края на разглеждания период – XII в., – той също се нуждае от по-задълбочена обосновка в тази уводна част.

В първата глава, определена като „Въведение“, се прави обстоен исторически преглед на покръстването на българите и на ролята на княз Борис-Михаил като двигател на събитията. Проследяват се аналитично съществуващите извори и са подчертават главните аспекти на

християнизаторската политика на българския владетел. Макар че тук авторът не представя никакви принципно нови идеи и постановки, което е и на практика трудно постижимо предвид състоянието на извороведските проучвания по въпроса, той очертава историческата рамка, в която ще се развиват основните обекти на неговото изследване – християнските светителски култове. Показана е много добра осведоменост по отношение на документалните и легендарните извори, коментарите са задълбочени и убедителни.

Втората глава е посветена на проблема за владетелите-светци. В нея са проследени култовете към княз Борис-Михаил и цар Петър. Тук авторът е изправен пред нелеката задача да проследи един спорен (обсъждан предимно историографски – с.4) и един документиран в традицията култ към български владетел. Обстойният преглед на изворите и коментарът към тях показва умението на доц. Чешмеджиев да борави както с документалните текстове, така и с литературните извори от сферата на богослужението – химнографски и агиографски творби. Изводите на автора по отношение на канонизацията на княз Борис са основателно предпазливи, доколкото наличните сведения не позволяват въпросът да бъде категорично решен. Напълно споделям скептицизма на автора, дори бих си позволила да препоръчам неговото засилване, поради факта, че и от изложените в дисертацията факти, а и от тълкуванията им, предложени в труда, хипотезата за наличието на култ към княз Борис-Михаил, който е бил изместен от други култове, не е достатъчно убедително мотивирана. От своя страна култът към цар Петър е по-добре документиран – запазени са служби на светеца, негови произведения. Въпреки това и за този култ съществуват по-резервирани мнения, цитирани критично от автора. Доц. Чешмеджиев категорично приема идеята, че цар Петър като владетел е в центъра на мащабно култопочитание в рамките на своята държава. Дискусионни остават другите проявления на този култ, т.е. почитането на цар

Петър като покровител на царството и като аналог на Константин Велики. Съпоставянето на българските владетели с Константин Велики в средновековните текстове (защото сведенията за връзката с първия християнски император са на това равнище) се среща често през цялото Средновековие и е по-скоро елемент от „владетелското огледало“.

В трета глава се представят просветителските култове. Те са в общи линии най-добре документирана откъм извори и най-добре аргументираната част от изследването на доц. Чешмеджиев, както в положителното приемане и описване на дадени култове за активни и широко разпространени, така и в случаите, когато се отхвърля възможността за тяхното съществуване (Горазд и Лаврентий). Детайлно са представени култовете към св. Климент Охридски, св. Наум, св. Седмочисленици и Йоан Екзарх. За тези култове в науката са представени най-много писмени доказателства, за повечето светци са написани жития, служби, паметите им са отразени в голям брой месецослови към евангелия и апостоли. Изводите на автора са убедителни и много добре мотивирани. Интерес тук представлява обширната му студия върху развитието на култа към св. Климент Охридски, която внася яснота по някои спорни моменти и с фактологическата си изчерпателност има стойност на отделно задълбочено изследване.

Интересни са наблюденията на доц. Чешмеджиев относно възможността да е съществувал култ към св. Йоан Екзарх. Те ни дават едно добре мотивирано изложение на фактите, документиращи канонизацията на големия старобългарски писател и обясняват защо култът е ограничен и след XII в. е слабо документиран.

Четвъртата глава е посветена на светците отшелници. Тук са разгледани Йоан Рилски и свързаните с него светци-анахорети – Прохор Пшински, Гаврил Лесновски и Йоаким Осоговски. Съмнения относно тяхната канонизация не

съществуват, тези култове са популярни в широк географски ареал. Приведеният текстови и изобразителен материал дава ясна и пълна представа за етапите в развитието на култовете, за промените в типологията на светостта, за някои фолклорни измерения на култотпочитанието. Приносът на тази глава е преди всичко в извеждането на общи закономерности при развитието на култовете и в представянето на внушително количество изворов материал, систематизиран и коментиран задълбочено и добросъвестно.

Шестте приложения са самостоятелни студии върху едни от най-спорните въпроси на родната агиология - за култа към Енравота-Воин, за култа към 15-те Тивериуполски мъченици, за мястото на смъртта на цар Петър, за някои моменти от Безименното житие на св. Йоан Рилски. Обособяването им като приложения е съвсем основателно, тъй като проблемите, застъпени в тях, са от различен порядък. На второ място – те представят важни, но изискващи специфична методология на проучване, проблеми. Така напр. култът към Енравота е по-скоро литературен факт, отколкото реалност за средновековната епоха. Авторът съвсем основателно и аргументирано предлага своето становище, което е по-скоро отрицателно, тъй като хипотезата за наличието на подобен култ не се подкрепя от фактическия материал. Също така ценни са наблюденията на доц. Чешмеджиев за култа към Тивериуполските мъченици, както и предложеното от него тълкувание на мотива за „бялата пчела“ от Безименното житие на св. Йоан Рилски. Тези студии ни убеждават в боата библиографска осведоменост на дисертанта и комплексността на разглежданата от него научна проблематика.

Представеният дисертационен труд бележи един етап в изследванията на ранните християнски култове в Българското общество от времето непосредствено след покръстването. В него се открояват две органично свързани части – тази на изследователския позитивизъм, която ни дава като

резултат великолепен репертоар на българските светци от края на IX до края на XII в., в който са представени както текстовите извори, така и изобразителен и архитектурен материал. Поднесен с професионализъм и вещина в обясненията, той отгук нататък би се превърнал в ценен справочник по агиология. Втората част на труда е аналитичната, която поднася нови хипотези, предлага тълкуване на спорни моменти, систематизира и коментира съществуващите науката становища и защитава научната позиция на автора. Дори когато доц. Чешмеджиев ни поднася свои хипотези, които е трудно да бъдат приети без уговорки или дискусии (напр. в приложението, посветено на връзката между архангел Михаил и княз Борис-Михаил), той ги мотивира задълбочено.

Бих препоръчала работата да се подготви за печат след една основна редакция, която ще отстрани някои повторения, двусмислици и неясни изрази.

В заключение ще подчертая, че темата на труда е актуална и дисертабилна. Смятам че направените бележки не омаловажават стойността ѝ, защото значението на един труд не се измерва само с резултатите от научните дирения на своя автор, но и с проблемите, които поставя или с несъгласията, които провокира, защото това е гаранция за по-нататъшно обогатяване на научното познание. Приносите на доц. Чешмеджиев са несъмнени и след публикуването на дисертацията, всяко следващо изследване на подобни частни или по-обща проблеми ще я ползва като изходна база.

Като имам предвид досегашните му публикации, новите моменти в настоящия труд и смелостта да се насочи към толкова обширен, разнороден и противоречив материал, както и постигнатите научни резултати, препоръчвам на уважаемото жури да присъди на доц. д-р Димо Чешмеджиев научната степен „Доктор на филологическите науки“.

Доц. дфн Вася Велинова

7. май 2016 г.